

THEOLOGIA BIBLICA

Tunyogi Lehel
Magyarfodorháza

„Ha mindezt végigjártad, lépj magasabbra, hogy... illő lélekkel énekelhesd az Énekek énekét”

Az Énekek éneke 1,1–2,14 Órigenész két homíliájában

Two homilies of Origen on the Song of Songs 1,1–2,14.

Abstract

Two homilies of Origen on the Song of Songs 1,1–2,14 were preserved in the Latin translation of Jerome dating from 383. “While Origen overpasses everybody else in the interpretation of the other books of the Scriptures, this time he exceeded himself” – wrote the translator in his recommendation to Pope Damasus who requested him this work. The allegorizing interpretation of Origen on the Song of Songs remains one of the most peculiar examples of this kind. This is why we thought to be helpful to present his specific interpretation.

Though after a decade after the completion of the translation, Jerome turned against Origen, claiming that he always ran away from the historical realities, he still recognized Origen’s seriousness of remaining on the basis of reliable knowledge.

The treatise on these homilies is not only a consideration of Origen’s, but also of Jerome’s crucial work in the field of history of exegesis.

Keywords: Song of Songs 1,1–2,14, Origen, allegorizing interpretation.

Az önmagát felülmúló Órigenész

A történészek szerint Órigenész 240 körül kezdett neki az Énekek éneke magyarázatához. Euszebiosz híradása értelmében, s úgy, ahogyan az Hieronymus *Prologus*ából is kiderül, a nagy Kommentár tíz kötetből állt. Ebből az első ötöt Athénban, a másik felét pedig Caesareában írta.¹ A homíliák valamivel később keletkeztek, 244 előtt. Mindezekből csak részletek maradtak fenn; latinul, és töredékesen görögül: a kommentár első négy könyve Rufinus fordításában, s két homília Hieronymus tolmácsolásában. Az utóbbi változat 383-ból származik, amikor nem sokkal az után, hogy

¹ *Historia Ecclesiastica*. VI. 32, 2. Ed. Schwartz, tom. II: 586. Ld. E. Schwartz – T. Mommsen: *Eusebius Werke*. Die griechischen Christlichen Schriftsteller, 2/1–3. Berlin 1903–1909 (reprint 1952). – Baán István (ford.): *Euszebiosz egyház története*. Ókeresztény írók, 4. Budapest 1983. Angol fordítás: K. Lake, Loeb Classical Library 1 (1926), 2 (1932) (két kötet J. E. L. Oulton fordításában). Francia fordítás: Bardy G.: *Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique*. 3 vols. *Sources chrétiennes* 31., 41., 55. Éditions du Cerf, Paris 1: 1952; 2: 1955; 3: 1958 (repr. 3: 1967)]; 1: 3–215.; 2: 4–231.; 3: 3–120.

Damasus pápa titkára lett, az ő felkérésére végezte el Jeromos az akkor még meglevő, s eléggé közismert görög szöveg latinba való átültetését. Ezt követte kb. huszonöt évvel később a Rufinus fordítása, melyet élet vége felé, 410-ben befejezetlenül hagyott hátra.

„Amíg a Szentírás más könyveinek értelmezésében Órigenész mindenki mást fölülmúlt, addig az Énekek Énekének magyarázatával önmagát múlta fölül”² – kezdi a pápához írt ajánlást a fordító. De eme dicsérő szavak mögött nem a minden fenntartás nélküli csodálatot kell sejtenuünk, ugyanis alig egy évtized múlva Jeromos szembefordul Órigenész tanításaival, s egy bibliai hely tárgyalásakor úgy emlegeti, mint a mindig allegorizáló, s a történeti valóság elől folyton menekülő exegétát.³ Ezek ellenére, nem tagadta, hogy írásmagyarázata mindig komoly ismeretanyagon alapult. Hiszen az Énekek énekét illetően (is) „oly nagyszerűen és világosan tárgyalta előbb a Hetven tudós fordítását, majd Aquiláét, Symmachusét, Theodotionét és végül azt az ötödik fordítást, amelyet állítása szerint az actiumi tengerparton⁴ talált”. Ez a méltatás arról tanúskodik, hogy Órigenész mennyire alapos tudományos apparátussal⁵ rendelkezett.

A továbbiakban az Énekek 1,4-et alkalmazza Órigenészre, mintegy arra utalva, hogy (hit)élete előrehaladott korszakában, érettsége teljében fogott hozzá a Biblia eme igencsak – hitet és tudást egyaránt – megpróbáló könyvének magyarázatához. Ilyenképpen tehát Órigenész megfelelt ama követelménynek, melyet a zsidóság körében megszabtak, s – Pázmány Péter egyik hivatkozása szerint is – maga Jeromos sem talált elvetendőnek, tudniillik:

„Azt írja Szent Jeronimus, hogy a zsidóknál nem volt szabad az ifjaknak harminc esztendő előtt olvasni sem Canticum Cantorum... részeit, hogy valami botrányozást ne vennének tudatlanságok miatt ezekből.”⁶

Szintén ehhez a gondolathoz kapcsolódik Hieronymusnak az a megjegyzése is, hogy Órigenész a homíliaiban „kezdők számára érthető nyelven írt”.⁷

A prolóógus végül még egy pontosítással toldja meg az ajánlást: „lefordítottam, nem választékosságra, hanem hűségre törekedve”. Érdekes irodalmi társulásnak lehetünk

² Szent Jeromos: „Nebéx az emberi léleknek nem szeretni”. *A keresztény életéről, irodalomról és tudományról*. Harmonia Mundi könyvek. Fordította: Adamik Tamás. Budapest 1991, 154.

³ „Hunc locum allegoricus semper interpres et historiae fugiens veritatem interpretatur...” – *Comm. in Jer. MPL* tom. IV. 1032.

⁴ Níkopolisban.

⁵ Egyébként a fordítók közül Hieronymus különösen Aquilát bírálta. Vö. *Levél Pammachiushoz a műfordításról*. „Ami pedig Aquilát, ezt a prozelitát és gáncoskodó fordítót illeti, aki nemcsak a szavakat, de még a szavak etimológiáját is megpróbálta áttenni, bizony jó okunk van rá, hogy elveszük őt.” – „Nebéx az emberi léleknek nem szeretni”, 98.

⁶ *Pázmány Péter művei*. Magyar remekírók. Budapest 1983, 663.

⁷ Jeromos előszava a fordításhoz. – „Nebéx az emberi léleknek nem szeretni”, 154. A latin szöveg („in morem cotidiani eloquii paruulis adhuc lactantibusque composuit”) értelmének francia fordítása nyilvánvalóbban juttatja kifejezésre Órigenész és Jeromos közös írói-fordítói szándékát: „a composés dans la langue de tous les jours, pour des enfants ‘encore à la mamelle’” („még emlőnél levő gyermekeknek”). – Origène: *Homéliek sur le Cantique des Cantiques*. Sources Chrétiennes, 37. Fordította: Rousseau, Olivier. II. kiadás. Paris 1966, 63. – Ugyanis, a kommentártól eltérően, melyet nem a hitben még kiskorúaknak („qui lacte in Christo aluntur”), hanem azoknak szánt, akik elbírák a kemény eledelt („solidus cibus”, utalás az 1Kor 3,2-re: „térjnek italával tápláltak titeket és nem kemény eledellel, mert még nem bírtatok volna meg, sőt még most sem bírjátok meg”), a homíliaokban a katekumenusok, a hitélet útjának elején levők nagyobb létszámú közönséghez szól.

tanúi e két homília olvastán: Hieronymus, akinek „veszületett szépírói tehetsége, művészi érzékenysége minden művén átsugároz”,⁸ egy olyan szerzőtől fordított, aki „puritán módon, csak a filozófiai-teológiai tartalomra koncentrált minden figyelmét... ,mintha a kifejezés szépségében kísértési lehetőséget látott volna”.⁹ Feloldhatatlan feszültségre számítanánk, ehelyett pedig egy értelem szerinti szövegűségben kiegyensúlyozott megoldást kapunk, ami az egyetemes egyháztörténet csakis két ilyen kivételes egyéniségétől telhet ki.

Első homília

(Az Énekek énekének értése és éneklése)

Az első homília nyitánya a **וְשִׁיר הַשִּׁירִים** szuperlatívuszos szerkezetéhez igazodva – a Bibliából vett – felsőfokokkal vezet be a magyarázatot. Ezáltal egyrészt az Órigenész által oly sokszor hangoztatott *fokozatosság elve*, másrészt pedig az a hit- és ismeretbeli *magaslat* jut kifejeződésre, amelyhez minden olvasónak, magyarázónak fel kell emelkednie ahhoz, hogy méltóvá váljék az Énekek éneke olvasásához és értelmezéséhez. Teszi ezt úgy, hogy a szentek szentjéhez (ld. 2Móz 26,34) és a szombatok szombatjához (ld. 3Móz 16,31),¹⁰ illetve az előbbibe való belépéshez és az utóbbi megünnepléséhez hasonlítja az Énekek énekét, valamint annak éneklését:

„Ámbár boldog az is, aki belép a szentélybe, de még boldogabb az, aki a szentek szentjébe lép be. Boldog az, aki megünnepli a szombatot, de még boldogabb az, aki a szombatok szombatját ünnepli meg. Ugyanígy boldog az, aki érti és énekl az éneket, hiszen csak ünnepeken énekelünk, de még sokkal boldogabb az, aki az Énekek énekét énekl. De amiként annak, aki belép a szentélybe, még többre van szüksége ahhoz, hogy beléphessen a szentek szentjébe, és annak, aki megünnepli a szombatot, amelyet az Úr rendelt el népének, sokkal többre van szüksége ahhoz, hogy a szombatok szombatját ünnepelje meg, akként nehezen lehet találni embert, aki bár megismerte mindazokat az énekeket, amelyek a Szentírásban találhatók, képes felemelkedni az Énekek énekéhez.”¹¹

Az Énekek énekének magasztalása mögött alig észlelhetően, de mégis tagadhatatlanul ott sejlik a szubtilis öndicséret is. Rabbi Akiba elragadtatásának metaforája is visszhangzik Órigenész hasonlat-szimmetriáiban: „Az egész világ méltatlan arra a napra, amikor az Énekek éneke adatott Izráelnek, mivelhogy az egész Írás szent, viszont az Énekek éneke a Szentek szentje.”¹²

(Az Énekek énekének lépcsőzet(esség). *Typologikus hexameron*)¹³

Órigenész úgy jut el az Énekek éneke magyarázatához, hogy előbb végigvezet az Ószövetség fontosabb énekein. Ezek az egymással összhangba¹⁴ hozott énekek képe-

⁸ Adamik Tamás: *Jeromos és kora*. Utószó a fordítás-kötethez. 254.

⁹ Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Ókeresztény írók, 1. Budapest 1980, 398.

¹⁰ **שַׁבְּתוֹן שַׁבְּתוֹן**, a LXX-ban: **σάββατα σαββάτων**. Jeromos a Vulgátában *sabbatum requietionis*-szal fordítja, a homília-fordításban pedig az elemzett bibliai könyv címének jellegéhez és a fordított alapszöveg mondanivalójának gondolati párhuzamosságához igazodva, a *Sabbata Sabbatorum* kifejezést alkalmazza.

¹¹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 155.

¹² Mísna Jadajím 3,5.

¹³ Origène: *Homélie sur le Cantique des Cantiques*, 31.

zik a *Legszébbnek* (a „Legénekebb”-nek) a prelúdiumát, melyet a hozzá felemelkedni vágyó léleknek fokról fokra mintegy lépcsőn haladva kell végigénekelnie.

Felsorolásuk rendjén a következőképpen követik egymást:

1. 2Móz 15,1 sk.: *Cantemus Domino*.
2. 4Móz 21,17–18: *Ascendat puteus*.
3. 5Móz 32,1 sk.: *Audite caeli quae loquor*.
4. Bír 5, 2 sk.: *Debora éneke*.
5. 2Kir 22,2 sk.: *Dominus firmamentum* (Dávid éneke).
6. Ézs 5,1 sk.: *Cantabo canticum dilecto vineae meae*.
7. Énekek éneke, mely Salamoné.

A hetes szám nyilvánvalóan nem véletlenszerű: az első hat a küzdelmes¹⁵ keresztyén élet fokozatai, a hetedik a beteljesedés „győzelmi koroná”-ja. Ahogyan a teremtés első hat napját a hetedik teljesíti ki, úgy tetőzi be a *Legszébb* a hozzá vezérlő, az ő érkezésének beharangozására előreküldött hírnökökként rámutató ószövetségi énekek sorát.

(*A dráma szereplői*)

„Bizonytalanságban vagyok – vallja be Órigenész – a felől, hány szereplője van a műnek. Imáitok segítségével azonban, az Úr sugalmazása nyomán négy szereplőt vélek találni benne: a vőlegényt és a menyasszonyt, hajadonokat, akik a menyasszonnal, és ifjak csoportját, akik a vőlegénnyel vannak... Hiszen úgy is illik, hogy a menyegzőkön a menyasszony mellett sok hajadon van, a vőlegényt pedig ifjak tömege veszi körül.”¹⁶ Fontos kiemelni ebből a részletből egy jellegzetes mozzanatot: az ima szerepét az írásmagyarázatban.¹⁷ Az egyik – volt tanítványához, Thaumaturgosz Szent Gergelyhez (kb. 213–270) címzett – levelében azt írja, hogy az isteni dolgok megértéséhez nem elég csak zörgetni és keresni, hanem nagyon szükséges az imádság is.¹⁸

(*A szereplők spirituális azonosítása*)

„Egyik szereplőt se keresd azonban odakinn, azok körén kívül, akiket az Evangélium tanítása megváltott. A Vőlegényt értelmezd Krisztusnak, a szeplő és ránc nélküli

¹⁴ Vö. Vö. *Commentaria in Evangelium secundum Matthaeum. E. Tom Secundo*. Migne Patrologia Graeca. tom. XIII. col. 832. Az MPG, vagy *Patrologia Graeca* (úgy is, mint *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*) a keresztyén egyházatyák és számos világi szerző írásainak gyűjteményét tartalmazó kiadás koiné és középkori görög nyelven. 161 kötetét 1857 és 1866 között jelentette meg a Jacques-Paul Migne's Imprimerie Catholique. A hivatkozási helyen Órigenész a Szentírásból – az avatott fülek számára – kihallható isteni συμφωνία-ról beszél, arról, hogy akik megtanulták Isten zenéjét, tudják, hogy az egész Biblia egy tökéletes, harmonikus hangszer.

¹⁵ Ezt fejezik ki az *egredior* (kilép, kijön; elindul, elutazik), *pertransire* (átmenni), *perambulare* (haladni), *militare* (harcolni, küzdeni) kifejezések, amelyek az Egyiptomból való kijövetelre vonatkoznak. Az órigenészi szóhasználat szerint az exodus a Sátán rabságából való szabadulást, s az új élet útján való elindulást jelenti.

¹⁶ „Neből az emberi léleknek nem szeretni”, 155–156.

¹⁷ Vö. Hamman, A. – Daniel-Rops M. M.: *Prières des premiers chrétiens*. Textes pour l'histoire sacrée. II. kiadás. Paris 1952, 79. „La prière affleure en cours de commentaire, elle est souvent adressée à Jesus, avec une note toute personnelle de piété affective et de dévotion au Christ, qui est nouvelle et annonce Bernard de Clairvaux et François d'Assise.” (Az imádság végig virágzik a kommentár során, sokszor Jézushoz intézve, a megható kegyességnek, s a Krisztus iránti elkötelezettségnek teljesen személyes jegyével, ami új, előrehirdeti Clairvaux-i Bernátot és Asszisi Ferencet.)

¹⁸ *Epistola ad Gregorium*. In: Migne PG tom. XI. col. 87–89.

menyasszonyt pedig az Egyháznak.”¹⁹ Az órigenészi allegorizálásnak ez az egyik legjellemzőbb szöveghelye a már kidolgozott zsidó értelmezési megoldást „keresztényesítette”²⁰ oly módon, hogy az Énekekben megénekelt náaszt – JHVH – Izráel viszonyát – a Krisztus-Egyház kapcsolatra alkalmazta.

„Azok pedig, akik hívők ugyan, de nem olyanok, amilyent a fenti szavak [tudniillik az idézett Ef 5,27] kívánnak, mégis valamiképpen – úgy látszik – elérték az üdvösséget, róluk tudd meg, ők a hívők lelkei, ők a menyasszony társnői. A vőlegénnyel levő férfiakat pedig értelmezd angyaloknak és tökéletessé vált férfiaknak.”²¹ A szereplők allegorikus, spirituális azonosítása nemcsak a hit, hanem ezen belül az elért tökéletességi fok szempontjából is megkülönbözteti a lelkeket. Az elveszett görög eredeti valószínű szóhasználata a gnosztikusok elleni polémikus élel is bírhatott. Csakis a hitben ékes(kedő) lélek („anima decora”) képes az Énekek énekének magaslatáig emelkedni.

A Vőlegénnyel levő férfiak azok a közvetítők és közbenjárók, akik szeretettel viselkednek az élők iránt és – Krisztus gyermekeiként – „eltávolítják a hívők bűneit”.²² Ők már megjárták azt a (vissza-) fölfelé vezető utat, amelyet hajdan, bukásakor (lefelé) tett meg az ember, s a Logosz barátai- és társaiként, tiszta szellemekké istenülten tartózkodnak a Vőlegény boldogító társaságában.²³

(A náaszének „forgatókönyve”)

Mindamellert, hogy Órigenész gyakran elfogultan, a történeti és irodalmi realitástól messzire elrugaskodva allegorizál, mégis az Énekek éneke műfaját illetően készségesen belátja, hogy „egyszersmind dráma és náaszének” („fabula pariter et epithalamio”).²⁴ Ezután röviden összefoglalja az általa megkülönböztetett jeleneteket. Különösen figyelemre méltó az a közbevetett megjegyzése, hogy: „ebből vették át a pogányok is a náaszdalt, s terjedt el ez a műfaj”.²⁵ Ugyanis – más atyákkal együtt – Órigenész azt vallotta, hogy Mózes és Salamon az összes filozófiai tudományoknak az őse. Ez a felfogás a Szentírás elsődlegességét és feljebbvalóságát volt hivatott hangsúlyozni a többi, Biblián kívüli irodalommal és bölcsességgel szemben. Ez ellen az elfogultság ellen kardoskodott a kereszténység egyik ellenfele, Porphyriosz (232–305), aki elvitatta Órigenésztől és egyáltalán a keresztényen írásmagyarázattól az allegorizálás jogát, mivelhogy az görög talajon jött létre.²⁶

(A Vőlegény csókjai)

A versenkénti – néhol szavankénti – szövegmagyarázatot Órigenész a Hom in Cant. I,2-ben kezdi, ahol az Énekek 1,2a-t rögtön az allegória nyelvére ülteti át: a menyasszony szerelmes vágyakozását az Atyához intézett fohászként értelmezi, melyben – a közvetítők (Mózes és a próféták) révén lehetséges közvetett, alkalmi, csupán sejtető pillantás helyett – a közvetlen, színről-színre való látás türelmetlen kívánsága

¹⁹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 156.

²⁰ Gautier, Lucien: *Introduction à l'Ancien Testament*. III. kiadás. Lausanne 1939, 130.

²¹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 156.

²² *Homiliae in Numeros X*. MPG. tom. XII. col. 638.

²³ Vö. Tőkés István: A megváltás és az egyház Origenesnél. In: *Református Szemle* 1972/4–5. 282–284.

²⁴ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 156.

²⁵ Uo.

²⁶ Tizenöt könyvből álló *Kata Kbrisztianón (A keresztények ellen)* című elveszett vitairatának tartalmáról Caesareai Euszebiosz *Praeparatio evangelica (Evangeliumi előkészület)* című munkája tudósít.

Ezeket az askézizmusig sarkított „jelkes” sorokat a lelki szerelem rajongásával írt imádságos vallomás követi, melyben Órigenész magánjellegű kívánsága úgy jut kifejeződésre, hogy az egyház közösségi érdekeit tekintí saját vágyai beteljesülésének: „ó, bárcsak megadatna, hogy bennem a menyasszonyt a vőlegény szorosabb öleléssel fogja át, hogy én is elmondhassam azt, ami a könyvben található: 'Bal keze a fejem alatt, és jobb keze meg fog ölelni engem'.”

(*A Vőlegény melle*)

Miután az eddig elmondottakhoz még hozzáteszi a Szentírás jellegzetes szóhasználatára vonatkozó megjegyzését, hogy tudniillik optatívusz helyett (talán a vágy vehemenciájának érzékeltetése érdekében) imperatívuszban fogalmazza meg az óhajt, Órigenész rátér a 2b aprólékos szómagyarazatára. Különbséget tesz az áldozati állat „különválasztott szegyhús”-részét jelölő $\sigma\theta\eta\upsilon\iota\omicron\nu$ (pectusculum), az utolsó vacsora jánosi leírásában használt $\sigma\theta\eta\omicron\varsigma$ (pectus – ”kebel”, Jn 21,20) és az Énekek éneke szóban forgó versrészletében előforduló $\mu\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ (uber – mell, emlő) között.

(*Alkalmazás a lélekre*)

A lélek-menyasszony és Krisztus-(Logosz³⁰)-Vőlegény találkozásának, s közösségre lépésének lehetősége abban rejlik, hogy – szintén a két emberteremtés-történet elmélete alapján – a lélek olyan isteni eredetű szubsztancia, amely „összekötő kapocs a Logosz és a test között”.³¹

Belátva saját méltatlanságát, Órigenész ebben a szakaszban sem hallgathatta el személyes kívánságát, hogy az ő lelkét is menyasszonyának tekintse az Egyház Vőlegénye.

(*Jézus neve*)

„Kiöntött kenet: ez a te neved’. Prófétaí kijelentés.”³² A latin szövegben: „Propheticum sacramentum est.” Rousseau ezért „misztérium”-nak fordítja. Értelmileg ez a vers az előtte tárgyalt „Keneteid illata minden illatszernél különb” (1,3a) mondat gondolatmenetéhez kapcsolódik. Órigenész úgy magyarázza, hogy a dél királynőjéhez hasonlóan, aki drága keneteket hozott Salamonnak, úgy Mózesnek, Áronnak, s az egyes prófétáknak is megvolt a maguk illatszere, a Krisztusé viszont mindegyiknél különb.

„Ahogy a kiöntött kenet szétárasztja illatát, úgy áradt szét Krisztus neve. Az egész földön Krisztus nevét emlegetik, az egész világon Úrnak hirdetik.” A kenet illatának szétáradása a misszió által történik, Jézussal együtt, a Júdea határain kívül addig ismeretlen Mózes és a beteljesített Törvény és Prófétaí is ismertekké váltak.

(*A hajadonok, a káséret, s a „végigfutott pálya”*)

A Vőlegény keneteinek minden más illatszernél különb illatától megragadott hajadonok (1,4) Krisztus után futnak (Krisztus-követés). A Menyasszony a Vőlegény mellett, jegyese jobbát fogva lépdel. Jelen összefüggésben a Krisztus-mögöttség kap különösebb hangsúlyt, párhuzamosan más, egyaránt plasztikus kifejezési móddal (például Krisztus-mellettség, illetve – *jobbánvalóság*):

³⁰ Hieronymus a $\Lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ / $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ -t hol „Verbum”-nak, hol pedig „sermo”-nak fordítja.

³¹ Bonwetsch, G. Nathanael: *Grundriss der Dogmengeschichte*, 64. Tőkés István idézi: *A megváltás és az egyház Origenesnél*, 278.

³² „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 160.

„Milyen szép az, hogy a vőlegény szolgálói még nem bíznak a menyasszonyban! A menyasszony nem mögötte jön, hanem mellette lépdel. Fogja jegyese jobbját, és keze jegyesének jobbába simul. A szolgálólányok pedig a vőlegény mögött lépdelnek... A legnagyobb tisztességgel vonulóknak mondják: 'Keneteid illatára utánad futunk', ilyen értelemben 'a pályát végigfutottam', és ... a díj Krisztus.”³³

(*A király hálóterme*)

A Vőlegény hálósobájába,³⁴ a királyi palota belső termébe csak a Menyasszony lép be, a sokaság kint marad (1,6). De nem féltékenykednek a Menyasszonyra, hanem örvendeznek tökéletességének, hogy a Király méltónak találta megmutatni „a titkos homályban a kincseket... és szemléli férje³⁵ gazdagságát”.³⁶

A Menyasszonnak mondják még: „A Méltányosság szeretett meg téged.” A Vulgata szerint ez így hangzik: „Recti diligunt te.” A LXX-ban szereplő εὐθύτης-t a régi latin változatok „aequitas”-nak fordították. De Bruyne jegyzi meg erről tréfásan: „*Aequitas* szép név egy menyasszonnak.”³⁷

(*A Menyasszony feketesége*)

A feketesége ellenére szép Menyasszonyt a bűnbánat és megtérés tette széppé. Az üdvösségben való *teljes megmosakodás* felé irányulva, fokról fokra emelkedve a *teljes megtisztulás* folyamatában, fokozatosan veszít feketeségéből. Jelen szépsége előre utal az elkövetkezendő *teljes ékességre*. Erre vonatkoztatja Órigenész az Énekek 8,5-öt – „Ki ez a nő, aki kifehéredve felemelkedik?” – és a vers folytatását illetően emendációt is javasol. Az ἐπιστηριζομένη (támaszkodva) helyett az ἐπιστηθιζομένη (hajolva) participiumot ajánlja, tehát nem „unokaöccsére támaszkodva”, hanem „keblére hajolva”, mert – teszi még hozzá – „szívünknek az a székhelye”.³⁸

(*Az etióp nő*)

Az Énekek éneke elején a menyasszony fekete, de szép, a végén pedig kifehéredve emelkedik fel. Órigenész arra buzdít, hogy az ember törekedjék az ún. *etióp ékességre*, majd a 4Móz 12,1–3-ra utalva fejti ki az allegorikus fogalmat.

„És ha már egyszer etiópot mondtam, a Szentírásból hozok bizonyosságot erre az értelmezésre. Áron és Mária neheztel, hogy Mózesnek etióp nő a felesége. Most is etióp nőt vesz feleségül Mózes, mert törvénye átszállt erre a mi etióp nőnkre. Nehezteljen csak Áron, a zsidók papsága, nehezteljen Mária is, a zsidók zsinagógája. Mózes nem törődik neheztelésükkel. Szereti etióp feleségét... Amiként ugyanis az Evangéliumban a vérfolyásos asszony gyógyulása megelőzi

³³ „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 160–161.

³⁴ Hieronymus itt megtartotta a LXX (ταμείον) szerinti régi latin fordítást: „cubiculum”. Tizenöt évvel később azonban, a Vulgatában a héber eredetihez (קַרְנֵי) igazodva, „cellaria”-nak fordította.

³⁵ Órigenész többször nevezi Krisztust a *lélek férjének*; vö. *In Genesim homiliae XVI (latine Rufino interprete)* – MPG tom. 12, col. 145–253. Különösen az 1Móz 10,4-ról in Origène: *Homélie sur la Genèse*. Sources Chrétienne 7. Ford. Louis Doutreleau. Második kiadás. 1976, 190.

³⁶ „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 161.

³⁷ „*Aequitas* un joli nom pour une épouse”. Rousseau, O. idézi: Origène: *Homélie sur le Cantique des Cantiques*, 87. A francia fordítás ugyanis úgy értette, hogy a Vőlegénynek mondják ezt a Menyasszonymról.

³⁸ „quia principale cordis”. Rousseau ebből a sztoikus ήγεμονικόν kifejezésre következtet, Bertrand szerint pedig az ἀρχηγός kifejezés állhatott Órigenész eredeti görög szövegében.

a zsinagóga előjárója lányának gyógyulását, akként Etiópia felgyógyult, miközben Izráel betegeskedett.”³⁹

(Alkalmazás az egyházra. Dél királynője)

Az Egyházhoz tartozó lélek bátran mondhatja a Menyasszony szavait Jeruzsálem leányaihoz, hogy – noha ők Izráel leszármazottjai, mégis – őt szereti jobban a Vőlegény, mert a hajadonokkal szemben csak ő részesült abban a kiváltságban, hogy bemerjen a Király hálótermébe.

Amiként Dél királynője a föld széléről jött el meghallgatni Salamon bölcsességét, úgy az Egyház is azért jön, hogy Salamonnál nagyobb (Lk 11,31) hallgasson meg, s megismerje Istent.

(Az ellenségek)

Az „Anyám fiai harcoltak ellenem” (1,6) versrészletet Órigenész Pál apostol élet-történetének párhuzamában magyarázza: „Az Egyház üldözői – mondja – bűnbánatot tartottak, és ellenfelei ismét nővérük jele felé fordulva ’hirdették a hitet, amelyet korábban támadtak’.”⁴⁰

A saját szőlőskert elhanyagolása mások javára a mindenki üdvéért fáradozó választottak, a „szentek” jellemzője.

(A Vőlegény eltűnése. Delelő. A Menyasszony bűsége)

Az időnként eltűnő, s újból megjelenő Vőlegény furcsának látszó viselkedését magyarázva, Órigenész egy félig-meddig önéletrajzi vonatkozású, de teljesen hitvallásértékű önvallomást tesz nemcsak saját hitélete, hanem általában a hitre törekvő ember egzisztenciális alapkörülményéről, melyben a megérkezetség délibábja váltakozik a folyton ismétlődő adventi feszültséggel:

„Isten a tanúm, gyakran úgy láttam, hogy közeledik felém a vőlegény, hosszú időn át velem lesz; miután azonban hirtelen eltávozott, nem találhattam meg, amit kerestem. Tehát újra csak várom eljövetelét, és olykor újra eljön, de mihelyt megjelenik, és kezemmel már-már megérintem, ismét eltűnik. De miután eltűnt, újra keresem, és újra meg újra ezt teszem, amíg valóban meg nem ragadom őt, és unokaöcsémre támaszkodva föl nem emelkedem.”⁴¹

A *delelő* időpontja azért válik kiemelten fontossá a homília fejtegetésében, mert ez az a napszak, amikor a Naphoz hasonlóan, a Vőlegény *teljes fényben, fenségének ragyogásában tündöklék*. Nem mindenki méltó arra, hogy eljusson a délig.⁴² Egy másik homíliában⁴³ arról ír, hogy pld. Lót nem volt méltó arra, amire Ábrahám, hogy megkapja a fény teljes csillogását („plenum fulgorem lucis”).

A Menyasszony azzal indokolja a Vőlegény holléte felől érdeklődő kér(d)ését, hogy nem akar hűtlen lenni, aggódik, nehogy tájékozatlansága félrevezesse és ide-oda bolyongva esetleg olyan valakit kövessen, akit nem ismer.

³⁹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 162–163.

⁴⁰ Uo. 164., utalással Gal 1,23-ra.

⁴¹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 165.

⁴² Hivatkozik 1Móz 43,16-ra (József és testvérei délben ülnek asztalhoz) és 1Móz 18,1-re (Ábrahámot délben látogatják meg az égi küldöttek).

⁴³ Origène: *Homélie sur la Genèse*. SC 7. 125–126.

(A juhok és a bakkecskék)

A delphoi jósa feliratának buzdítása nemcsak Szókratész gondolkozásában, hanem Órigenésznél is jelentős szerephez jut.⁴⁴ A Hom in Cant. I,9-ben egy krisztológiai szempontú félig ideális ekléziológiai meghatározás, félig figyelmeztető kritika (egyfajta kvázi-introspekció) olvasható:

„...ismerd meg magad, azaz, hogy király menyasszonya vagy és szép vagy, és én [ti. a Vőlegény] tettelek széppé, én ugyanis dicsőséges Egyházat állítottam magamnak, amely szeplőtelen és ráncatlan, vagy tudd meg, hogy azért, mert nem ismerted meg magad, és nem ismerted fel méltóságodat [dignitatem], azt fogod elszenvedni, ami következik.”⁴⁵

Itt pedig a Mt 25,33-ra hivatkozik, amikor az utolsó ítélet során az embernek Fia „a juhokat [oves] a jobbára állítja, a bakkecskéket [haedos] pedig a baljára”.

(A Fáraó szekerei)

A Fáraó szekereinek és a Vőlegény lovasságának allegorikus összehasonlításával Órigenész olyan önismereti támpontot ajánl a Menyasszony-Egyház részére, amely egyben ismertetőjelként is alkalmazható:

„Ha meg akarod érteni, menyasszonyom, hogyan kell megismerned magad, lásd, hogy mihez hasonlítottalak, és akkor majd belátod, hogy... Amennyivel különbözik az én lovasságom, hiszen én vagyok az Úr, és a hullámokba süllyesztettem a Fáraót, sisakosait, lovasait és szekereit, amennyivel különbözik az én lovasságom – mondom – a Fáraó lovainál, annival jobb vagy te minden lánynál. Te menyasszony, te, az Egyházhoz tartozó⁴⁶ lélek, jobb vagy minden léleknél, mely nem tartozik az Egyházhoz. Ha tehát Egyházhoz tartozó lélek vagy, minden léleknél jobb vagy; ha nem vagy jobb, nem tartozol az Egyházhoz.”⁴⁷

Az utolsó mondatban mintha Cyprianus „extra ecclesiam salus non est” gondolatának nyomai mutatkoznának meg. Máshol azt írja Órigenész, hogy amiképpen azok, akik „új emberré alakultak”, a Krisztus testét képezik és „tagok rész szerint, ugyanúgy azokról, akik az óembert még nem feszítették meg, mondani lehet, hogy ők a bűnnek teste, és annak tagjai; ez utóbbinak feje az ördög, amiképpen Krisztus is feje a szeplős és sömörgecs nélküli egyház testének.”⁴⁸

(A Menyasszony leírása. A Király pibenése)

A „lelki szerelem” csodálatával leírt menyasszonyi szépség bemutatásakor röviden szól a „nyakék”-ről (1,10: **וְנִיבְיָהּ**, LXX: **ὀμίσκοι**), illetve „kis nyaklánc”-ről (**ὀμίσκος**), amit a szüzek szoktak viselni. Viszont – teszi hozzá (talán) a testi szépség

⁴⁴ Lomiento, Gennaro: I topoi nell'Exhortatio ad martyrium di Origene. In: *Vetera Christianorum* 1. Bari 1964, 107.

⁴⁵ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 166.

⁴⁶ A Hieronymus és Rufinus által – fonetikusán – „ecclesiasticus”-nak fordított **ἐκκλησιαστικός** gyakran használt kifejezés Órigenésznél.

⁴⁷ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 166.

⁴⁸ *Commentaria in Epistolam B. Pauli ad Romanos. Liber quintus*. MPG, tom. XIV. 1046. I.d. Tótkés István: *A megváltás és az egyház Órigenésznél*, 279.

és cicoma iránti megvetéssel – „a te nyakad ezen ékszer nélkül is önmagában ékszer”⁴⁹ (nyilvánvalóan főleg lelkileg).

Míg a Vőlegény alszik, társai (az angyalok) vigasztalják a Menyasszonyt, hogy „nem örök időre [kell várnia], hanem csak addig, amíg [a Vőlegény] föl nem kel ágyáról”,⁵⁰ addig pedig ékszereket készítenek neki, „aranyhoz hasonlót... ezüsttel tarkázva” (1,11).

Az első homília végül az örömteljes várakozás jegyében, a Vőlegény-Krisztus viszájvetelének – jellegzetesen az Énekek éneke szóhasználatához alkalmazott kifejezésekkel ábrázolt – tablójával zárul.

Második homília

(*A két szerelem*)

Bevezetésképpen, Órigenész a kétfajta – a testi és a lelki – szerelmet állítja szembe egymással, és arra buzdítja a lelki embert, hogy ne engedje magát visszahúzni a testiség posványába, hanem törekedjék a Teremtő („conditor Deus”, δημιουργός) által kijelölt irány⁵¹ felé terelni a lélek jónak alkotott indulatát.

A lélek felemelkedésének, illetve alászállásának viszonylatában, a testi és lelki szerelem (ἔρως, Cupidon és ἀγάπη) közötti különbséget a következőképpen lehetne szemléltetni:⁵²

ἀγάπη	„lelki fokmutató” ⁵³	ἔρως	„lelki fokmutató”
Isteni szeretet	3	Isteni szeretet	0
Felebarát iránti szeretet	2	Felebarát iránti szeretet	1
Isten iránti szeretet	1	Isten iránti szeretet	2
Önmagad iránti szeretet	0	Önmagad iránti szeretet	3

(*Arany-másolat, ezüsttel tarkázva. A Menyasszony nárdusa. A bűnös és a szent életű asszony*)

Rövid bevezető után a második homília onnan folytatja a könyv magyarázatát, ahol az elsőnél abbamaradt. A Vőlegény tehát még alszik („lefeküdt, mint az oroszlán,⁵⁴ elaludt, mint oroszlánkölyök”), a társai pedig vigasztalják a Menyasszonyt.

A Menyasszony válaszából – „Az én nárduszom illatozott. Mirhakötegecske az én unokaöcsém nekem, mellem között marad nekem” (1,12–13) – a „nárdus” jelentőségének magyarázatára tér ki terjedelmesebben úgy, hogy az evangéliumi könyvek megfelelő helyeinek (Lk 7,37; Mt 26,6–13; Mk 14,3–9; Jn 12,3) párhuzamában értelmezi. A szent életűvé lett Mária a Menyasszony kép(viselet)ében öntötte Jézus fejére az olajat.⁵⁵

⁴⁹ „Nehéz az emberi léleknek nem szeretni”, 167.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Vö. Tótkés István: *A megváltás és az egyház Origenesnél*, 275. Ennek kapcsán Harnackot idézi.

⁵² Vö. Nygren, Anders: *Eros et Agape. La notion chrétienne de l'amour et ses transformations*. Les religions, 2. Paris 1944, 235., 245.

⁵³ A „lelki fokmutató” az illető szeretettípus teljességét vagy hiány(osság)át jelöli az adott összefüggésben.

⁵⁴ Az oroszlán mint szimbólum, gyakran fordul elő a Szentírásban Krisztusra vonatkoztatva (Jel 5,5). Az első utalás az 1Móz 49,9-ben található. Többek között ld. még 4Móz 24,9-et.

⁵⁵ „Tudom ugyan, hogy Lukács a bűnös asszonyról beszél, Máté, János és Márk viszont nem a bűnös asszonyról szól. Jött tehát az asszony, nem a bűnös, hanem a szent életű, akinek nevét János meg is őrizte,

Ezért a cselekedetéért „bárhol a világon hirdetik majd az Evangéliumot, elmondják majd, mit tett ez az asszony az ő emlékére” (Mk 14,9). Eme példa követésére buzdít Órigenész is, ugyanis „jótetteid jelentik a nárduszojagat. (...) Nem az volt a szándéka a Szentléleknek, hogy itt a nárduszlól beszéljen, az evangélista sem arról a kenőcsről írt, amit szemünkkel láthatunk, hanem a lelki nárduszlól, a nárduszlól, ’amely illatozott’.”⁵⁶

(*A Menyasszony mellei között levő mirha-kötegecske*)

A „mirha-kötegecske”-ből a magyarázat során „mirhacsepp” lesz, ami aztán további spekulációk kiindulópontjává válik. A $\sigma\alpha\kappa\tau\eta$ értelmét Órigenész a 2Móz 30,34-re hivatkozva fejti ki. A szó itteni előfordulása jobban megfelel az eredetinek (מִרְחָה) és Órigenész exegetikai szándékainak, mint az Énekek 1,13 (מִרְחָה) LXX-beli helyén. Aquila fordítása szövegű: $\sigma\mu\rho\upsilon\alpha$; Hieronymus a Vulgatában „fasciculus murrae”-nak fordítja a מִרְחָה -t.

Az „unokaöcs” szó által jelölt rokoni szálakat Órigenész a szokásos allegorikus módon bontja ki:

„Minket a pogány népekből gyűjtöttek össze. Üdvözítőnk az Egyház nővéreinek a fia, azaz a Zsinagógáé. Hiszen ők ketten nővérek: az Egyház és a Zsinagóga. Üdvözítőnk tehát, ahogy mondtuk, az egyik nővérnek, a Zsinagógának fia, az Egyház férje, az Egyház jegyese, menyasszonyának unokaöccse.”⁵⁷

A דִּילֵךְ a LXX-ban $\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{\iota}\delta\omicron\varsigma$, ennek megfelelően Jeromos homília-fordításában „fratruelis”, a Rufinus-féle kommentár-fordításban pedig „fraternus”. A Symmachus-változatban a héber eredeti kifejezés elsődleges jelentésével jobban megegyező $\alpha\gamma\alpha\pi\eta\tau\omicron\varsigma$ fordul elő. Ugyanígy a Vulgatában Hieronymus a héber szöveget veszi alapul és nagyon találékonyan „dilectus meus”-nak fordítja a דִּילֵךְ -t. Aquila a דִּילֵךְ másodlagos jelentését vette figyelembe és összetetten tolmácsolta: $\pi\alpha\tau\rho\acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omicron\varsigma$.

A Menyasszony mellével⁵⁸ kapcsolatosan Órigenész az Ez 23,3 alapján moralizál:

„A tiszta nők mellét nem török meg, ám a szajhák melle ráncos lesz, mert bőrük kitágul. A szemérmes nők melle kiemelkedik, és szűzies erőtlől duzzad. Elfogadják a vőlegény szavát, és azt mondják: ’mellem között marad nekem’.”⁵⁹

(*A ciprusvirág fürtje, s Engaddi szőlő*)

A ciprusvirág fürtjével (1,14) kapcsolatos homília-szakaszról Rousseau azt feltételezi, hogy a görög eredetiben, a Jn 1,1 ($\text{Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος}$) alapján, Órigenész egy olyan szójátékot iktatott be sajátos fejtegetésébe, amelyet a latin fordítás képtelen kel-

Mária, drága nárduszojagat hozott alabástrom edényben, és Jézus fejére öntötte.” – „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 168.

Órigenész a szinoptikus kérdést is allegorikusan próbálta megoldani. Például a Máté írása szerinti szent evangéliumról írt kommentárjában az evangélisták eltérő megállapításait a bűnös és a szent életű asszonyról, azzal az érveléssel hozza összhangba, hogy nem az a fontos, amit az elbeszélésükben történetileg elmondtak, hanem azok a titokzatos dolgok, amelyekre utalnak bennük: „Principaliter evangelistarum proposuit fuit recipiens ad mysteria et non satis curaverunt historiae, sed ut rerum mysteria quae ex historia nascebantur, exponerent.” (*Origenis in Mat. Comment.* Migne PG, tom. XIII. col. 1723.) Vö. Roventa, Haralambie: *Interpretarea Scripturii după Origen*. Rîmnicul Vilcii 1929, 50.

⁵⁶ „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 169.

⁵⁷ Uo. 170.

⁵⁸ „A nászénekekhez jobban illett mellet mondani, mint szívet.” – uo.

⁵⁹ „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 170.

lőképpen tükrözni: „*Initium est sermonis in germine: et initium cypri, id est, floritionis in verbo*, unde ait: ‘Botrus cypri’, id est, floritionis ‘fratruelis meus mihi.’” („*A beszéd kezdete a szó, a ciprusvirág, vagyis a virágzás kezdete a bimbó*, ezért mondja: ‘Ciprusvirág’, vagyis a virág fürtje ‘az én unokaöcsém nekem.’”⁶⁰)

A Menyasszony – akinek a Vőlegény „ékes virág”-, másoknak pedig csak „tarka virág”-ként mutatkozik meg, míg a Menyasszony kizárólag Vőlegényének „ciprusvirág fürtje” – az „Engaddi szöleiben” tartózkodik. Órigenész etimológiai elemzésében ez utóbbi kifejezés a keresztyén ember életterének allegóriájává válik:

„De lássuk csak, melyik vidéken található a menyasszony ‘fürtje’. ‘Engaddi szöleiben’, amit a ‘kísértés szemének’⁶¹ fordíthatunk („quod interpretatur ‘oculustentationis’”). [...] A kísértés szeme a jelen életben van. Hiszen kísértés közepette élünk a világban, azaz az emberi élet kísértés a földön. Amíg e világban járunk, Engaddi szöleiben vagyunk.”⁶²

De – és itt egy dogmatizáló megjegyzéssel az érdemekre utal – vigasztaló derűlátással folytatja: „Ha pedig majd kiérdemeljük („meru erimus”), hogy átültessenek („transplantari”), földművesünk átvizs bennünket („a nostro agricola transferemur”)... egy jobb helyre („ad loca meliora transferri”) Engaddi szöleiből.”⁶³

(*A Vőlegény, s a Menyasszony szépsége. A galambszem*)

A két szerelmes fél kölcsönösen dicséri a másik szépségét. Egymás megszólításában az a különbség, hogy a Vőlegény „közelségem”-nek nevezi a Menyasszonyt, mert az Egyház csak Krisztus közelségében válik széppé. Ezért is inti, hogy ne távozzék el oldaláról.

Órigenész dualisztikus elvének megfelelően kétféle λόγος „értelem” létezik: természetes (φυσικός) és isteni (θεϊός). A természetes értelem minden emberben jelen van, s – mivelhogy a két értelem között valamilyen analógia áll fenn – átformálása által elérheti végső célját, az isteni Igével való egyesülést („unio”-t). Viszont ez a folyamat csak fokozatosan mehet végbe, attól függően, hogy mennyire kitartóan küzd az Ige megismeréséért. Ezért, az Énekek énekének összefüggésében, a Vőlegény közelsége a Menyasszony szépségének generatív előfeltételét jelenti – olyannyira, hogy „amikor Isten Igéjével egyesül („coniungitur”) ... , a közelség hozzáadása nélkül is tökéletesen szép.”⁶⁴

A szépség jegyeinek egyike a „galambszem” (Énekek 1,15. LXX: ὀφθαλμοί σου περιστεραί; a homíliában: „oculi tui columbae”; V: „oculi tui columbarum”): „akinek galambszeme van, az helyesen lát, és irgalmasságot érdemel”.⁶⁵ Nem úgy, mint a parázna tekintetű (Mt 5,28), aki „szerencsétlenül”⁶⁶ lép be a testvére házába (vö. Péld 27,10).

⁶⁰ Migne PG, tom. XIII. col. 49. Fellelhetősége interneten: <http://onlinestoragesolution.net/nygamma/J-P.%20MIGNE/PATROLOGIAE/%20GRAECAE/Gk013/Gk013.html?seq=49>. Megnyitva: 2009. augusztus 5. „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 170–171.

⁶¹ ׀ׁׂ׃ ׀ׁׂ׃, st. constructus: ׀ׁׂ׃ (szem, st. constructus: szeme), a helységnév második felének értelmezését csak sejteni tudom a ׀ׁׂ׃ (egybegyűl valaki ellen; qal imperfectuma a Zsolt 94,21-ben) alapján, hogy a megtámadottság próbatételéről (kísértéséről) lehet szó.

⁶² „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 171.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. 171–172.

⁶⁵ „*Nebéz az emberi léleknek nem szeretni*”, 172.

⁶⁶ Fejtegetésének ebben a szakaszában jegyzi meg Órigenész, hogy a LXX-tól eltérően (ott: ἀτυχῶν), Aquila a héber eredetit („Hebraea veritas”) követi (BH: ׀ׁׂ׃; Aquila: ἄγροικον = nyers, műveletlen; Adamik: bárdolatlanul, falusiasan).

(*Az árnyat adó ágy. A cédrusfa-gerendák, s a ciprusfából készült mennyezet*)

A Menyasszony viszont-dicséző szavai következnek. Az „árnyat adó ágy”⁶⁷-at Órigenész az „emberi test”-ként értelmezi. Következtetését a béna ember meggyógyításának evangéliumi történetére (Mt 9,6) alapozza. Az eddig lekicsinylett emberi test a Vőlegény-Krisztus és a Menyasszony-Egyház lakóhelyévé minősül át.⁶⁸

Az Énekek 1,17-ről („Cédrusfából a palotánk gerendái, és ciprusfából mennyezetkockáink”) az a véleménye, hogy ez a Vőlegényt kísérő férfiak szövege. (A nagy Kommentárban eltérően vélekedik: ott úgy kezeli, mint a Vőlegénynek a Menyasszonyhoz intézett szavait.) Mivelhogy a cédrus nem korhad, s a ciprus kellemesen illatozik, az allegorikus értelmezés morális alkalmazása már-már magától kínálkozik. Nemcsak általában az egyházra, hanem egyenként a tagokra is vonatkozik, hogy: „igyekezzél te is úgy befödni házadat...”⁶⁹

(*A lilium, s az alma*)

A Vőlegény előbb önmagáról mondja, hogy ő „rét virága”, s a „völgyek liliuma” (2,1). A „mező” a világot jelenti, az egész földkerekséget, a „völgy” pedig azt az életteret, amelyben él az ember, s amelynek mélységeibe szállt alá a liliummá változott Krisztus. Így lett Ő „az egész földkerekségnek a virága” („universae terrae flos”), „a világ virága” („flos mundi”).⁷⁰

A „lilium” virágnevet ezután a Menyasszonyra, illetve a lilium-tövis viszonyt (2,2) a Menyasszony s a többi lány viszonyára vonatkoztatja a Vőlegény.

(*Az almafa, s annak árnyéka*)

A látás („galambszemek”) és a szaglás („kenet illata”) után most az ízlelésnek nyújt kellemet az Ige. A Vőlegény előbbi bókjára most a Menyasszony is egy viszonyhasonlattal válaszol: „Mint az alma az erdei fák között, olyan az én unokaöcsém a fiúk között” (2,3). Krisztushoz képest minden más „fa” terméketlennek bizonyul.

Mielőtt gyümölcse édességéből részesítette volna, azelőtt árnyékával oltalmazta a Menyasszonyt. Az órigenészi allegória nyelvén a Vőlegény „fenségének valamiféle árnyéka” („élet árnyéka”) átmenetet jelent a „halál országának árnyéka” (Ézs 9,2) és Krisztus között. Élete során az ember árnyékból árnyékba költözik át, míg végül előrehaladása során képessé válik a hozzá érkező Ige befogadására.

(*A borospince*)

Az Énekek 2,4 címzettjei a „hitjelöltek” (catekumenusok: „vobis quoque catechumenis”), azok, „akik még nem tökéletesek” („qui nondum perfecti sunt”). Hozzájuk is bebocsáttatást kér a Vőlegény, nemcsak egyszerűen a házba, hanem a borospincébe („in domum vini”⁷¹), a „bor házába”: „hogy lelketek elteljék az öröm borával, a Szentlélek borával”.⁷²

⁶⁷ Hieronymusnál: „lectus noster umbrosus”; Rufinusnál, a nagy Kommentár fordításában: „cubile nostrum umbrosus”; V: „lectulus noster floridus”. Rousseau arra gyanakszik, hogy Órigenész egybeolvastva a LXX-beli πρὸς κλίνην-t (néhány kézirat elhanyagolja a határozószót) és ezért „acclinatio”-nak (= odahajlás) értette.

⁶⁸ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 173.

⁶⁹ Uo. 173.

⁷⁰ Uo. Migne PG, tom. XIII. col. 52. Vö. Ómagyar Mária-siralom: „Világ világa / Virágnak virága...”

⁷¹ LXX: εἰς οἶκον τοῦ οἴνου; Symmachus: εἰς τὸν οἶνονα.

⁷² „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 175.

(A szeretet rendje)

A nagy Kommentár írása idején a szeretet rendjéről szóló tanítás még nem volt annyira kikristályosodva, mint néhány évvel később, amikor Órigenész a homlíákat írta. Ezzel mintegy saját elvét igazolta, vagy inkább fordítva, saját tapasztalatából kiindulva jutott el a fokozatosság elvéhez.

A legtöbb ember szeretete – mérték, jelleg, minőség és fok(ozat) szerinti – rendezésre szorul. („Ezzel szemben a szentek szeretete rendezve van.”⁷³) A helyes sorrendet a Szentírás szabja meg: eszerint az Isten iránti szeretet áll a legelső helyen. Csakis Istent kell teljes szívből, teljes lélekből, teljes elméből és minden erőből szeretni. A felebarát iránti szeretetre „csak ennyi” vonatkozik: „mint tenmagadat”. Az ellenség iránti szeretet csupán gyűlölet nélküli szeretetet jelent.

A prioritások rendjén a szülők, a gyermek(ek) és a hozzátartozók iránti szeretet követi az Isten iránt való szeretetet. Órigenész itt egy rövid – vitatható – esetelemző pontosítást is tesz: „Ha pedig a fiunk rossz, a hozzátartozónk pedig jó, előzze meg fiunkat a szeretetünkben.”

(A szeretettől megsebzetten)

Mielőtt a szeretet sebéről beszélne, még néhány rövid magyarázatot fűz a 2,5 elejéhez. Az „Erősítetek meg engem kenetekkel” részlet kapcsán megjegyzi, hogy „az egyik fordító” (a nagy Kommentárban megnevezi: Symmachus) az *ἐν οἰνάνθη* szókapcsolatot alkalmazza, ami azt jelenti, hogy „szőlővirágban”. A Hexapla symmachusi oszlopában az *ἐν ἄνθει* („virágban”) szerepel; Aquilánál: *στηρίσατέ με οἰνάνθων* („erősítetek meg engem szőlővirágokkal”). A Kommentárban még további szövegváltozatot is közöl (*ἐν ἀμύροις* – „az illatnélküli bozótb”), amit aztán tovább fejteget.

A Menyasszony szavai, hogy „Támasszatok meg almákkal”, nehezen érzékeltethető kép. Esetleg Symmachus fordítása teheti elképzelhetővé: *περικύκλωσατε* (kerítsetek körül, vegyetek körül).

A szeretettől kapott „szép... nagyszerű sebet” a „választott nyílvevő” (Ézs 49,2) okozza. Másfajta nyilak is üthetnek ugyan sebet (a testi szerelem, vagy a földi javak utáni vágy nyilai), de „te viszont meztelenítsd le tagjaidat, és állj oda a választott nyílvevő, a szép nyílvevő elé, mert bizony Isten kezében van az íj”.⁷⁴

(Az ölelés)

A Vőlegény ölelése (2,6) az igazi jutalom, mert – a Péld 3,16-nak megfelelően, bal kezével gazdagságot és dicsőséget (termékeny *égi* földet), jobbajával pedig *örökkévalóságig* kiterjedő élethosszt, egyszóval – *mindent* (oda)ad annak, akit magához von.

(A szeretet ébresztése)

A Teremtő által az ember szívébe vetett szeretet-magvak „a vihar, a halál és a reménytelenség” tombolása közepette elszunnyadtak. A szentekben viszont ott virraszt az isteni szó. A Vőlegény ébredésekor (Órigenész itt a tenger lecsendesítésének jelene-tére utal) újból életre támad az, amit/akit álomba űzött a kétség és a hitetlenség.

⁷³ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 176.

⁷⁴ Uo. 177. Az ember önlemeztenítése gyakori témája az ókori aszkézis-irodalomnak. Pl. Porphyriosz a *De Abstinencia* I.-ben azt tanítja, hogy csakis a teljes lemeztelenedés után kezdődhetnek meg a lélek „olympiai csatái”. A lenyílazás témáját illetően, Porphyriosz kortársának, Szent Sebestyénnek (?–287) az esete is asszociálódhat.

(*A hegység és a domb*)

A Menyasszony-Egyház az eljövendő Vőlegény-Krisztus hírnöke, aki „gyorsabban fogja fel a szó érkezését”, s igehirdetésével az Úr fogadására készíti fel a hívőket.

A „hegyek” és a „dombok” (2,8) a fejlődés különböző (magasabb, illetve alacsonyabb) fokain álló lelkeket jelentik Órigenész magyarázatában. Hasonló gondolat fordul elő Hippolytusnál és Ambrosiusnál⁷⁵ is.

(*A vadkecske és a szarvasgida*)

Az 5Móz 14,4 skk. a szarvast és a vadkecskét tisztának nyilvánítja, tehát fogyasztatónak és áldozatbemutatásra alkalmasnak.

A 2,9a hasonlatát Órigenész – a sztoikusok által bevezetett mintára – etimologizálással bontja elemeire. A hasonló hangalak elégséges alapot nyújtott számára, hogy a δορκάς (vadkecske) főnevet a δέρκομαι (élesen lát) igével és az ὄζυδερκής (élesen látó) melléknév középfokával (ὄζυδερκέστερος) rokonítsa.

A „szarvasgida” értelmezése rendjén azokra hivatkozik, akik „valamennyi állat természetét kutatják”,⁷⁶ és akik azt figyelték meg, hogy „a szarvas... a kígyó ellensége és pusztítója, mégpedig úgy, hogy orrával kiszippantja őket üregeikből, és mérgükön diadalt ülve, gyönyörűséggel felfalja őket.”⁷⁷

A kígyóölő Krisztus képe gyakran fordul elő a keresztyén hagyományban és jelkép-rendszerben, így pld. Nyssai Gergelynél.⁷⁸ Az „éleslátás”, valamint a – kígyóölő – tett a kontemplatív (θεωρία) és a cselekvő (πραξις) élettípus párhuzamának jellegzetes kifejezései.

(*Isten háza*)

Bethel (Isten háza) hegyein (2,9b) kívül más hegyek is vannak, amelyek „az egyiptomiak és az idegenek hegyei” („montes Aegypti et Allophylorum”, a LXX nyelvezete szerint a filiszteusokat jelenti) és amelyek „Isten bölcsessége ellen emelkednek és magasodnak”. Isten háza hegyeinek csakis az Egyház hegyei mondhatók (Hieronymus előbb „mons ecclesiae”-, majd „mons ecclesiasticus”-nak fordította).

Órigenész értelmezésében az „ablakok”, melyeken keresztül bepillant a Vőlegény, az *érzékszerveket* jelentik. Eddig az egyes érzékeket vette igénybe, most pedig mind-egyiknél jelentkezik. Ahova nem pillant be, ott a halál leselkedik, hogy behatoljon az emberbe (utalás Jer 9,21-re).

A „hálók” a *kísértések* különféle *csapdái*, s ebben az életben „minden tele van hálóval, az ördög mindent hurkokkal borított be” úgy, hogy „nagy embertömeg van a hálók mögött”.⁷⁹ Ezt látva, a Vőlegény-Krisztus testet öltve jött el, hogy a test kötelékeit széttépve szabadítsa ki az egyre szorosabbra fonódó hurkok fogságában vergődő embert.⁸⁰

⁷⁵ „Deus est Deus montium et non vallium.” – Zsolt 118,6-ról Ambrosius: *In Psalmum David CXVIII Expositio*. Migne PL tom. 15, col. 137.

⁷⁶ Tulajdonképpen az ókori népi felfogásról van szó. Vö. Puech, H.-Ch.: *Le cerf et le serpent*. In: *Cahiers archéologiques*. IV. 1949, 17–60.

⁷⁷ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 180. A római hagyomány a kígyókról emlegeti azt, hogy beszippantják a többi állatot. Plinius azt írja a boakígyókról (*Naturalis Historia* 8,26), hogy azért hívják „bovae”-nak, mert tehéntejen nevelkedtek.

⁷⁸ Nyssai Gergely: *In Diem Natalem*. MPG tom. 46., col. 1133.

⁷⁹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 181.

⁸⁰ *De oratione (Az imádságról)* XXIX, 9-ben is ír a kísértések hálójába akadt lélek Krisztus általi megmeneküléséről. Órigenész *az imádságról és a vértanúságról*. (ford. Vanyó László) Szent István Társulat. Budapest 1997, 141–142.

(A Vőlegény hívása)

Ébredésével (azaz feltámadásával) a Vőlegény legyőzte a halált, diadalmasan küzdött az Egyházért vívott harcban. Győzelmét követően – miután elmúlt a tél s az eső – „virágok láthatók a földön” (2,11). Itt az ideje, hogy hívogassa megszerzett Menyasszonyát.

A „metszés” az órigenészi allegória nyelvén a bűnbocsánatot jelenti. A gerle magasabb helyeken él, mint a galamb. De mivel az Üdvözítő vállalta az emberekkel való közösséget, a Szentlélek a galamb képét öltötte magára, s így szállt alá a völgybe, hogy közelebb kerülhessen az ott lakozó emberekhez. „Az emberek sokasága kedvéért közöttünk szelídebb madár képében tartózkodik.” „Amikor viszont a Szentlélek nagy és rejtett titkokról szól, amelyeket sokan nem tudnak felfogni, akkor a ’gerle’ szó jelenti őt.”⁸¹ Ugyanígy Mózes és a próféták is „gerlék”-nek tekinthetők, amikor távoli vagy magaslati helyekre (a sivatagba vagy a hegyek közé) vonultak el, hogy ott fogadják Isten Igéjét.

(A szikla boltja alatt)

A Vőlegény hívogatását csak a Menyasszony hallja. A meghívás a „szikla boltja alá” (2,14) szól, oda, ahol Mózes is csak a fal védelmétől bebiztosítva, hátulról láthatta Istent (2Móz 33,22–23). Hasonlóképpen, az Egyház előbb csak az *előttes* részhez (*ante* murum, „amely a fal előtt van”) mehet, és csak azután léphet be a *benlevő*höz („ahol a sziklafal van”, ubi murus est petrae).⁸²

Felékesíttetése *előtt* a Menyasszony-Egyház nem szemlélhette Isten dicsőségét fedetlen arccal, de miután kellőképpen felkészült a találkozásra, fedetlenül mutathatta meg magát az őt hívó Vőlegénynek. Érdemtelen hangja is „édes”-sé (2,14), azaz alkalmassá vált Isten Igéjének hordozására.

Felhívással és az 1Pt 4,11-re emlékeztető doxológiával zárul a második homília: „Ezért hát keljünk fel, és kérjük az Urat, hogy méltók lehessünk a Vőlegény szavára, Jézus Krisztus bölcsességére, akinek dicsőség és uralom örökkön-örökké. Amen.”⁸³

A két homília alapján rekonstruálható jelenetek

(1. jelenet)

A MENYASSZONY – várakozási ideje alatt – így szól a Vőlegény Atyjához:
Csókoljon meg a szája csókjával engem!

(2. jelenet)

A MENYASSZONY a Vőlegénynek, aki végre megérkezett, az első ölelés közben:

Mert bornál jobb a melled, és keneted illata fölülmúl minden illatot. Kiöntött kenet: ez a te neved.

(3. jelenet)

Megjelennek a hajadonok, akik mindeddig kint voltak. A MENYASSZONY a Vőlegénynek:
Ezért szerettek meg és vonzottak téged a lányok.

⁸¹ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 182.

⁸² Uo. 183. Migne PG, tom. XIII. col. 58.

⁸³ „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 183.

A HAJADONOK:

Keneted illatára utánad futunk.

(Nász)menet: a Vőlegény és a Menyasszony, egymás kezét fogva, lépdelnek; mögöttük a hajadonok.

(4. jelenet)

A Vőlegény hálósobájába, a királyi palota belső terme előtt. A Menyasszony belép a Vőlegénnyel együtt; a hajadonok kívül maradnak. A MENYASSZONY – miután visszatért – a hajadonokhoz:

Engem bevitt hálótermébe a király.

A Menyasszony visszamegy a Vőlegény hálósobájába. A hajadonok boldogan énekelik a Menyasszonynak:

Ujjongani és örülni fogunk benned. Szeretni fogjuk melledet jobban, mint a bort.

Később ugyanők:

A Méltányosság szeretett meg téged.

A MENYASSZONY kijön a hajadonokhoz, s így szól hozzájuk:

Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányai, mint Kédár sátrai, szép, mint Salamon prémei. Ne nézzétek rajtam, hogy feketévé lettem, mert a nap tekintett le rám. Anyám fiai harcoltak ellenem. Megtettek örnek a szőlőkben: a magam szőlejére nem vigyáztam.

(5. jelenet)

A Vőlegény időközben eltávozott. Mikor ezt észreveszi a MENYASSZONY, így kiált utána:

Áruld el nekem, lelkem szerelme: Hol legeltetsz? Hol tartasz delelőt? Hogy mintegy lefátyolozva ne társaid nyájai után kezdjek kóborolni!

A VŐLEGÉNY HANGJA, figyelmeztetően:

Ha nem ismered meg magad, szépség az asszonyok között, eredj, menj csak a nyájak nyomán, legeltesd bakkecskéidet a pásztorok sátrainál.

Majd lágyabb hangon:

Lovasságomhoz hasonlítottalak téged a Fáraó szekerei között, közelségem. Orcád, mint a gerléé. A nyakad nyakék.

(A Vőlegény ezután lefekszik és elalszik.)

(6. jelenet)

A Menyasszony, a Vőlegény társai. Amíg a Vőlegény alszik, a TÁRSAI vizsgáltják a Menyasszonyt:

Aranyhoz hasonlót készítünk majd neked, ezüsttel tarkázva...

(Az Első homília vége. A Második homília kezdete)

...amíg a király az ágyán pihen.

A MENYASSZONY:

Az én nárduszom illatozott. Mirhakötegecske az én unokaöcsém nekem, mellem között marad nekem. Ciprusvirág fürtje az én unokaöcsém nekem Engaddi szőleiben.

(7. jelenet)

A Vőlegény és a Menyasszony. Jelen vannak a hajadonok és a Vőlegény társai is. A VŐLEGÉNY szól a Menyasszonyhoz:

Be szép vagy, közelségem, be szép vagy te, szemed, mint a galambé.

A MENYASSZONY válaszol:

Be szép vagy te, én unokaöcsém, be ékes, ágyunk árnyat adó.

A VÓLEGÉNY KÍSÉRŐI:

Cédrusfából a palotánk gerendái, és ciprusfából mennyezet-kockáink.

A VÓLEGÉNY:

Én a rét virága vagyok és a völgyek lilioma. Mint a lilium a tövisek között, olyan az én közelségem a lányok között.

A MENYASSZONY:

Mint az alma az erdei fák között, olyan az én unokaöcsém a fiúk között. Az ő árnyékában vágyakoztam és ültem. Gyümölcse édes garatomnak.

A VÓLEGÉNY – kíséreihez:

Vigyetek be engem a borospincébe. Rendezzék el bennem a szeretetet. Erősítsetek meg engem kenetekkel.

A MENYASSZONY:

Támasszatok meg almákkal, mert megsebzett a szeretet. Bal keze a fejem alatt és jobb keze meg fog ölelni engem.

(8. jelenet)

A Vólegény eltűnése és újbóli megjelenése. Ugyanazok. A MENYASSZONY – társaiboz:

Kérlek benneteket, Jeruzsálem leányai, a föld erényére és erejére, hogy keltsétek föl és ébresszétek föl a szeretetet, ameddig csak kívánja. Unokaöcsém hangja! Íme, itt jó hegyeken szökellve, átugorva dombokat. Olyan az én unokaöcsém, mint a vadkecske vagy a szarvasgida Bethel hegyeiben.

Miután ráébred arra, hogy megérkezett hozzá és a többi hajadonhoz a Vólegény, ezt mondja a MENYASSZONY:

Nézd, ő áll a házfalunk mögött, bepillantva az ablakokon, behajolva a hálókön. Válaszol unokaöcsém, és így szól:

A VÓLEGÉNY:

Kelj föl, jöjj, közelségem, szépségem, galambom. Mert már a tél elmúlt, elvonult az eső, virágok láthatók a földön, eljött a metszés ideje. Megszólalt a gerle a földünkön, gyümölcset a füge mutatni kezdi, a szőlő virágozik és illatot áraszt. Kelj föl, jöjj, közelségem, szépségem, galambom, a szikla boltja alá. Mutasd meg nekem arcodat! Hadd hallom hangodat, mert a hangod kellemes és az arcod ékes.

(Itt véget ér a megmaradt homíliákban kommentált részlet.)

*

(Az Énekek éneke 1,1–2, 4 a homíliák latin fordításában)

Az összehasonlíthatóság kedvéért mellékelem a homíliákban fennmaradt Énekek éneke-idézetek latin változatát is. Ez a verzió – természetesen – nem felel meg a Vulgatában levővel, mert Hieronymus itt nem közvetlenül a Szentírást, hanem Órigenészt tolmácsolta.

„Én ugyanis nemcsak beismerem, hanem önként vallom, hogy görög szövegek fordításakor nem szóról szóra, hanem gondolatról gondolatra fordítok, kivéve a Szentírást, amelyben még a szórend is titkos tanítást hordoz.”⁸⁴

⁸⁴ (57) Levél Pammachiushoz a műfordításról. „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”, 90.

Cant. 1.

(1.) Osculetur me ab osculis oris sui, quoniam bona ubera tua super vinum, (2.) et odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Unguentum effusum nomen tuum. (3.) Propterea iuvenulae dilexerunt te et attraxerunt te. Post te, in odorem unguentorum tuorum curremus. Introduxit me rex in cubiculum suum. Exultabimus et laetabimur in te. Diligemus ubera tua super vinum. Aequitas dilexit te. (4.) Nigra sum et speciosa, filiae Hierosalem, ut tabernacula Cedar, ut pelles Salomonis. (5.) Ne intueamini me, quia ego sum denigrata, quoniam despexit me sol. Filiae matris pugnaverunt adversum me. Posuerunt me custodem in vineis. Vineam meam non custodivi. (6.) Adnuntia mihi, quem diligit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie, ne quando fiam sicut cooperta super greges sodalium tuorum. (7.) Si non cognoveris temetipsam, o pulchra in mulieribus, egredere tu in vistigiis gregum et pasce hoedos tuos in tabernaculis pastorum. (8.) Equitatu meo in curribus Pharao assimilavi te. (9.) Genae tuae ut turturis. Collus tuus monile. (10.) Similitudines auri faciemus tibi cum stigmatibus argenti. (11.) Dum rex recubito suo est, nardus mea dedit odorem suum. (12.) Fasciculus guttae fratruelis meus mihi, in medio uberum meorum demorabitur. (13.) Botrus Cypri fratruelis meus mihi, in vineis Engaddi. (14.) Ecce es speciosa, proxima mea, ecce es speciosa; oculi tui columbae. (15.) Ecce est speciosus, fratruelis meus, et quidem pulcher; lectus noster umbrosus. (16.) Trabes domorum nostrarum cedri, et contignationes nostrae cyparissi.

Cant. 2.

(1.) Ego flos campi et lilium convallium. (2.) Ut lilium in medio spinarum sic proxima mea in medio filiarum. (3.) Ut malum in lignis silvae, ita fratruelis meus in medium filiorum. In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in gutture meo. (4.) Introducite me in domum vini, ordinate me caritatem. (5.) Confirmate in unguenta. Stipate me in malis, quia vulnerata caritatis ego. Sinistra ejus sub capite meo, et dextera ejus complexabitur me. (6.) Adjuro vos filiae Hierusalem, in virtutibus et in viribus agri, (7.) si levaveritis et suscitaveritis caritatem quoadusque velit. (8.) Vox fratruelis mei, ecce hic venit saliens super montes, transiliens super colles. (9.) Similis est fratruelis meus capreae aut hinnulo cervorum in montibus Bethel (super montes domus Domini). (10.) Ecce hic retro post parietem nostrum, prospiciens per fenestras, eminens per retia. (11.) Respondet fratruelis meus et dicit mihi: Surge veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea, quia ecce hiems transiit, pluvia abiit sibi, (12.) flores visi sunt in terra. Tempus sectionis adest, vox turturis audita est in terra nostra: (13.) Ficus produxit grossos suos, vites floruescunt, et dederunt odorem suum. Surge veni, proxima mea, (speciosa mea), (14.) columba mea, sub tegmine petrae, in tegmine antemuralis. Ostende mihi faciem tuam, audire me fac vocem tuam, quia vox tua suavis et adpectus tuus speciosus.

*

(Végül: az allegóriáról – „más”-képpen)

Az első századok történeti körülményei apologetikus állásfoglalásra készítették az egyházat. Ennek egyik eszköze volt az allegória, melynek keresztyén berkekben Origenész volt talán a legnagyobb mesterművésze. Ezt a valamikor szinte kizárólagos tekintéllyel felruházott írásmagyarázati módszert mára már sokan kritikára sem érdekesített (bibliai) exegézistörténeti furcsaságnak tekintik. Viszont belátható, hogy nem

maga az eljárás, még csak nem is a következtetései (amelyek legtöbbször „ihletetten” és ihletően invenciózusak és fantáziadúsak), hanem alkalmazásának – válogatatlanul minden textus- és kontextusra kiterjedő – mértéke teszi manapság alkalmazhatatlanná.

A szöveg – interpretációs – adottságaihoz illeszkedő allegorizálás nélkül csak szégyenesen lehet megfelelni annak az exegetikai és (tegyük hozzá) homiletikai kihívásnak, melyet az Énekek éneke – továbbra is – jelent. Ehhez nem kell feltétlenül újból felelevenítően elfogadni az allegória által nyújtott „más”-t, de mindenképpen érdemes odafigyelni arra az útra, amelyen járva eljutottak hozzá. Hátha ismét elindulva a régiek nyomdokain, talán el lehet jutni a valódinak egy valóságosabb másához, amely más-keppen „más”, mint az, amihez eddig érkeztünk.

Felhasznált irodalom

- Ambrosius: *In Psalmum David CXVIII Expositio*. Migne PL tom. 15.
- Baán István (ford.), *Euszebiosz egyházjátörténete*. Ókeresztény írók, 4. Szent István Társulat. Budapest 1983.
- Gautier, Lucien: *Introduction à l'Ancien Testament*. III. kiadás. Lausanne 1939.
- Hamman, A. – Daniel-Rops: *Prières des premiers chrétiens*. Textes pour l'histoire sacrée. II. kiadás. Paris 1952.
- Lomiento, Gennaro: I topoi nell'Exhortatio ad martyrium di Origene. In: *Vetera Christianorum* 1. Bari 1964.
- Nygren, Anders: *Eros et Agape. La notion chrétienne de l'amour et ses transformations*. Les religions, 2. Paris 1944.
- Nyssai Gergely: *In Diem Natalem*. MPG tom. 46.
- Origène: *Homélie sur la Genèse*. Sources Chrétiennes, 7. Ford. Louis Doutreleau. Második kiadás, 1976, 190.
- Origène: *Homélie sur le Cantique des Cantiques*. Sources Chrétiennes, 37. Fordította: Rousseau, Olivier. II. kiadás. Paris 1966.
- Órigenész: *Commentaria in Epistolam B. Pauli ad Romanos. Liber quintus*. MPG, tom. XIV.
- Órigenész: *Commentaria in Evangelium secundum Matthaeum. E. Tom Secundo*. Migne Patrologia Graeca. tom. XIII.
- Órigenész: *Epistola ad Gregorium* in Migne PG tom. XI. col. 87-89.
- Órigenész: *Homiliae in Numeros X*. MPG. tom. XII.
- Órigenész: *Az imádságról és a vértanúságról*. Ford. Vanyó László. Ókeresztény írók, XIV. Szent István Társulat, Budapest 1997.
- Pázmány Péter művei*. Magyar remekírók. Budapest 1983.
- Puech, H.-Ch.: Le cerf et le serpent. In: *Cahiers archéologiques*. IV. 1949. 17–60.
- Roventa, Haralambie: *Interpretarea Scripturii după Origen*. Rîmnicul Vilcii 1929.
- Szent Jeromos: „Nebéz az emberi léleknek nem szeretni”. *A keresztény életéről, irodalomról és tudományról*. Harmonia Mundi könyvek. Fordította: Adamik Tamás. Budapest 1991.
- Tótkés István: A megváltás és az egyház Origenesnél. In: *Református Szemle* 1972/4–5, 274–287.
- Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Ókeresztény írók, 1. Budapest 1980.